Elżbieta Adamowicz
Szkoła Główna Handlowa w Warszawie

BADANIA KONIUNKTURY GOSPODARCZEJ I ICH SKUTECZNOŚĆ

1. Wprowadzenie

Instytut Rozwoju Gospodarczego SGH od wielu lat specjalizuje się w badaniach koniunktury. Rozpoczął je w 1986 roku badaniami koniunktury w przemyśle publicznym. W kolejnych latach badania rozszerzano, obejmując nimi: budownictwo (od 1993 r), handel (od 1993), gospodarstwa domowe (od 1991), przemysł prywatny (od 1993), rolnictwo (od 1993) i sektor bankowy (od 1998). Dzięki tym badaniom zgromadzono olbrzymi materiał liczbowy, opisujący gospodarkę prawie w całym okresie transformacji. Obecnie obserwujemy rozwój badań koniunktury w Polsce. Kolejne ośrodki badawcze i instytucje podejmują takie badania, na różnych próbach, w różnych dziedzinach i w różnym zakresie. Wzrastająca aktywność badawcza w zakresie badań koniunktury wynikać może z wielu powodów. Z pewnością należy do nich zaliczyć rosnący popyt na informacje oraz skuteczność badań koniunktury.

Zainteresowanie badaniami koniunktury jest w naszej powojennej historii rzeczą względnie nową. Przez długie lata centralnego kierowania gospodarką nie było możliwości ich prowadzenia. Także po zmianie systemu gospodarczego nie wszyscy byli przekonani do tych badań. Naciski na prowadzenie i rozszerzanie badań koniunktury pochodziły przede wszystkim z ośrodków badawczych. W dojrzałych gospodarkach rynkowych badania koniunktury mają o wiele dłuższą tradycję, a ich wyniki są wykorzystywane do oceny kondycji gospodarczej poszczególnych krajów i prognozowania kierunków zmian aktywności gospodarczej. Widoczne jest ogromne zainteresowanie wynikami tych badań ze strony wszystkich uczestników życia gospodarczego: przedsiębiorstw, instytucji finansowych, organizacji samorządowych, a także ogniw administracji państwowej różnych szczebli. Do podmiotów zainteresowanych tymi badaniami należy także zaliczyć polityków, nie tylko gospodarczych. Czy obserwowana aktywność w ba-

daniach koniunktury oznacza że obecnie w Polsce zmienia się klimat wokół tych badań? Czy rośnie popyt na generowane w tych badaniach informacje? Czy badania te są w stanie uzupełnić w sposób znaczący zestaw informacji istotnych zarówno przy podejmowaniu bieżących decyzji gospodarczych jak i rozstrzyganiu dylematów dotyczących przyszłości? Obserwując dotychczas nie satysfakcjonujące wykorzystanie wyników badania koniunktury przez aktorów sceny politycznej w Polsce IRG zainicjował badania nad przydatnością tych badań dla polityki gospodarczej[1]. W niniejszym referacie zostaną zaprezentowane ich wyniki. Ponieważ narzucony limit objętości nie pozwala na pełną prezentację wyników, przyjęto inną konwencję: podzielenia się refleksjami, jakie wynikają zarówno z wymienionego badania, jak i wieloletnich doświadczeń zespołu zaangażowanego w badania koniunktury w IRG[2].

2. Zastosowania badań koniunktury

Gromadzone w badaniach koniunktury dane mają charakter szczególny. Są to mianowicie dane o charakterze jakościowym. Odzwierciedlają one opinie bezpośrednich uczestników działalności gospodarczej o dynamice kształtowania się poszczególnych zmiennych ekonomicznych. Kwestionariusze wykorzystywane w badaniach koniunktury obejmują podstawowe zmienne, charakteryzujące działalność gospodarczą. W sumie badaniu poddanych jest ponad piętnaście zmiennych, obserwowanych w regularnych odstępach miesięcznych, kwartalnych czy półrocznych. W kwestionariuszach wykorzystywanych w IRG dla każdej zmiennej, poddanej obserwacji, wyróżnia się dodatkowo dwa stany: bieżący i przyszły. Pozwala na to zbieranie opinii dotyczących aktualnych zdarzeń gospodarczych jak również poznanie oczekiwań przedsiębiorstw i gospodarstw domowych dotyczących najbliższej przyszłości. Horyzont przewidywań dotyczy najbliższej przyszłości, obejmuje okresy od 3 do 6 miesięcy.

Taki zestaw danych posiada ogromną wartość informacyjną. Decydują o tym przede wszystkim następujące cechy:

- W badaniach koniunktury dane pozyskiwane są bardzo szybko. Prawie na bieżąco gromadzona jest dokumentacja o procesach zachodzących w danym miesiącu czy kwartale. Ich szczególna wartość polega zatem na tym, że opisują przebieg działalności gospodarczej w czasie „rzeczywistym", niemal równo-

[1] Tytuł badania: Monitorowanie kondycji gospodarki polskiej. Rekomendacje dla polityki gospodarczej. Badanie prowadzono w latach 2000–2001 w ramach badań statutowych KAE SGH.

[2] Pełne wyniki badania zawiera 67. tom Prac i Materiałów IRG SGH.

cześnie z zachodzącymi zdarzeniami. Żadne inne dane nie są dostępne w tak krótkim okresie.

- Źródłem informacji są podmioty prowadzące działalność gospodarczą: przedsiębiorstwa, gospodarstwa domowe, gospodarstwa rolne. Pozyskujemy zatem informacje niejako z pierwszej ręki. Mają one zarówno charakter opinii o tym, co właśnie się w gospodarce wydarzyło, jak i wyartykułowanych oczekiwań dotyczących przyszłych zdarzeń. Dzięki temu możliwe jest wykorzystanie do opisu procesów gospodarczych w kategoriach makroekonomicznych informacji o korzeniach mikroekonomicznych. To oparcie badań koniunktury na podmiotach prowadzących działalność w skali mikroekonomicznej jest ich siłą, chociaż powoduje pewne trudności o charakterze techniczno-organizacyjnym.
- Badanie opinii dotyczących przyszłych zdarzeń pozwala na wprowadzenie do opisu gospodarki oczekiwań podmiotów gospodarczych. Stwarza możliwości dualnego przedstawienia procesów gospodarczych: ex post i ex ante. To dodatkowo wzbogaca możliwości analizy procesów gospodarczych. Pozwala także wykorzystywać dorobek dynamicznie rozwijającej się teorii racjonalnych oczekiwań, ważnego nurtu współczesnej makroekonomii.
- Ważną cechą obecnie prowadzonych badań koniunktury jest ich harmonizacja w skali międzynarodowej. Wykorzystywane w badaniach koniunktury testy mają podobną postać we wszystkich głównych ośrodkach badawczych. Oznacza to, że każdy z nich zawiera określony jako minimalny zestaw pytań. Oczywiście każdy z ośrodków może dołączyć dodatkowe pytania, wynikające czy to ze specyfiki gospodarki (tak było w Polsce w początkowym etapie procesu transformacji) czy też ze względu na tradycje i zainteresowania badawcze ośrodka. Ujednoliceniu podlega także harmonogram badań. Przestrzeganie standardów światowych stwarza możliwość wykorzystywania wyników badań koniunktury do porównań międzynarodowych. Więcej, daje pewność że wykorzystywane dane są porównywalne, są bowiem pozyskiwane w ten sam sposób.

Wspomniana nośność informacyjna danych, gromadzonych w badaniach koniunktury określa obszary ich wykorzystania. Znajdują one mianowicie zastosowanie w analizach krótko- i długookresowych. Z perspektywy krótkiego okresu można wskazać wiele obszarów zastosowań:

Ze względu na ich aktualność dane te mogą być przede wszystkim wykorzystywane do monitorowania działalności gospodarczej w całej jej złożoności. Pozwalają na obserwację trendów zmian w ich kształcie bieżącym, jaki kształtuje się pod wpływem wielu czynników, oddziałujących na gospodarkę. Są wśród nich czynniki o charakterze koniunkturalnym ale także sezonowym i losowym.

Przy odpowiedniej długości szeregów czasowych można, posługując się wynikami badań koniunktury, określić wzorce sezonowości dla poszczególnych dziedzin działalności gospodarczej. Wahania sezonowe różnicują przebieg

działalności gospodarczej tak pomiędzy poszczególnymi dziedzinami gospodarki jak i poszczególnymi systemami gospodarczymi. Wynika to z różnej wrażliwości poszczególnych segmentów gospodarki na działanie czynników sezonowych. Stworzenie wzorców sezonowości zwiększa możliwości analitycznego opisu działalności gospodarczej.

Kolejnym obszarem zastosowań badań koniunktury jest analiza przebiegu działalności gospodarczej w konwencji cyklu koniunkturalnego. Po oczyszczeniu danych z wahań sezonowych można wyodrębnić następujące po sobie okresy zwalniania i przyspieszania tempa aktywności gospodarczej wynikające z wahań cyklicznych. W badaniach koniunktury przedmiotem obserwacji są zmienne, które dostarczają istotnych zmian o dynamice wahań koniunkturalnych. Niektóre z nich mają charakter procykliczny, inne antycykliczny, jeszcze inne można zaliczyć do zmiennych acyklicznych. Możliwość analizy zachowania tych zmiennych w znacznym stopniu ułatwia i wzbogaca analizę przebiegu wahań koniunkturalnych w gospodarce.

Wspomniana harmonizacja badań koniunktury gwarantuje porównywalność danych w skali międzynarodowej. Dlatego ich wyniki mogą być wykorzystywane do wszelkiego rodzaju analiz i porównań międzynarodowych.

W dłuższym okresie rysują się jeszcze inne możliwości wykorzystania badań koniunktury. Istotne wydają się zwłaszcza dwa obszary. Do pierwszego zaliczyć należy możliwości prognozowania kierunków zmian dynamiki gospodarczej, drugi to możliwość oceny ex post dostosowań uczestników działalności gospodarczej do zmieniających się warunków otoczenia.

Jeśli chodzi o możliwości prognozowania przebiegu działalności gospodarczej, to możliwe jest wykorzystanie różnych narzędzi i sposobów budowania prognoz. Wymienić należy przede wszystkim następujące:

- barometry koniunktury,
- modele ekonometryczne.

Zestawy złożonych syntetycznych wskaźników o charakterze ilościowym i jakościowym, budowanych na podstawie wyników badań koniunktury, określane mianem barometrów koniunktury, pozwalają zarówno na bieżąco oceniać koniunkturę, jak i z pewnym wyprzedzeniem określać tendencje jej rozwoju. Horyzont prognostyczny barometrów koniunktury jest stosunkowo krótki. Ponieważ jednak dane wykorzystywane do ich budowy pozyskiwane są szybko, można pokusić się o stwierdzenie, iż są to najszybciej dostępne informacje o rzeczywistych tendencjach rozwojowych w gospodarce. W rodzinie wymienionych wskaźników szczególne miejsce zajmują wskaźniki o charakterze wyprzedzającym. Są one bardzo często pierwszym sygnałem tego, co zdarzy się w gospodarce.

Ponieważ dane gromadzone w badaniach koniunktury mają charakter jakościowy, wymagają szczególnych metod ekonometrycznych. Należy do nich modelowanie miękkie. Wykorzystanie tej metody pozwala nie tylko na badanie

koniunktury w krótkim okresie, ale także na prognozowanie zmian w długim okresie. Wydłużenie horyzontu czasowego analizy pozwala na wyodrębnienie długookresowego trendu koniunkturalnego[3]. Większość modeli ekonometrycznych możliwych do wykorzystania w badaniach koniunktury pozwala na prognozy krótkookresowe. Szczególne miejsce wśród nich zajmują modele pozwalające na formułowanie prognoz ilościowych.

Z kolei analiza zachowań uczestników działalności gospodarczej, dokonywana z perspektywy późniejszych zdarzeń i później napływających informacji, pozwala na ocenę sposobu ich dostosowywania się do zmieniających się warunków działalności gospodarczej. Z jednej strony pozwala to na ocenę zdolności adaptacyjnych podmiotów gospodarczych, z drugiej zaś stanowi ważny przyczynek do oceny efektywności polityki gospodarczej, prowadzonej w analizowanych okresach.

Wskazane możliwe obszary wykorzystania danych pozyskiwanych w badaniach koniunktury nie wyczerpują wszystkich możliwości. Jednak już ten pobieżny przegląd wskazuje jak szerokie są możliwości ich wykorzystania. To określa w sposób równie szeroki grono potencjalnych odbiorców wyników tych badań: od bezpośrednich uczestników działalności gospodarczej, którzy mogą wykorzystywać je w bieżących procesach decyzyjnych, poprzez analityków i różnego rodzaju instytucje badające działalność gospodarczą, do polityków, odpowiedzialnych za politykę gospodarczą państwa i teoretyków, prowadzących badania w różnych dziedzinach działalności gospodarczej.

3. Skuteczność badania koniunktury

Analizowanie skuteczności badań koniunktury wymaga uprzedniego zdefiniowania tego pojęcia. Skuteczność można definiować w różny sposób. W niniejszych rozważaniach skoncentrujemy się na dwóch aspektach: prawidłowości opisu przebiegu działalności gospodarczej i możliwości prognozowania kierunków zmian aktywności gospodarczej. Za skuteczne uznamy takie badania, które poprawnie opisują przebieg działalności gospodarczej i jednocześnie stwarzają podstawy do przewidywania przyszłych tendencji rozwojowych gospodarki.

Można wprowadzić dodatkowy element oceny: zakres wykorzystywania wyników badań koniunktury w praktyce gospodarczej, przyjmując hipotezę, iż częściej wykorzystywane badania są także bardziej skuteczne. Jednak w tym

[3] Opis możliwości wnioskowania na podstawie tej metody zawarty jest w 60. tomie Prac i Materiałów IRG pt. *Statystyczne i ekonometryczne metody badania krótkoterminowych zmian stanu gospodarki*, SGH, Warszawa 1998.

zakresie mamy najwięcej wątpliwości. Sygnalizowaliśmy je wcześniej. Wydaje się, że w Polsce dane pochodzące z badań koniunktury nie są wykorzystywane w sposób zadowalający. O wiele większą wagę przypisujemy danym o charakterze ilościowym, mimo iż dane te są dostępne ze znacznym opóźnieniem w stosunku do badanego zjawiska. Zastanawiając się nad przyczynami tego zjawiska, próbowano ustalić, z czego ono wynika. Czy z niepełnej wiedzy o prowadzonych badaniach, czy też wątpliwości co do ich wartości informacyjnej, czy może z braku odpowiednio wykształconych nawyków, może wreszcie z powodu zastrzeżeń, że nie dość dokładnie opisują one przebieg zdarzeń gospodarczych? Pamiętać należy, iż źródłem informacji w tych badaniach są podmioty gospodarcze, które przeszły przez szok transformacyjny. Może dziesięć lat to jeszcze zbyt krótki okres, by nauczyć się racjonalnie oceniać i przewidywać przyszłość? Nie przesądzając dlaczego tak się dzieje, podjęliśmy badania nad przydatnością badań koniunktury dla celów polityki gospodarczej. Pozwoliły one odpowiedzieć na wiele pytań dotyczących skuteczności badań koniunktury. Wykorzystując uzyskane wyniki w niniejszych rozważaniach zrezygnujemy jednocześnie na tym etapie z zakresu wykorzystywania danych jako dodatkowego kryterium oceny skuteczności badań.

Badanie prawidłowości opisu przebiegu działalności gospodarczej przy pomocy badań koniunktury pozwala na stwierdzenie, że spełniają one w sposób zadowalający to zadanie. Przeprowadzone badania porównawcze danych pochodzących z badań koniunktury z danymi o charakterze ilościowym, pochodzącymi z oficjalnych statystyk GUS, potwierdzają te opinie. W obu przypadkach uzyskujemy podobny obraz. Dodatkowo opis przebiegu działalności gospodarczej przy pomocy danych gromadzonych w badaniach koniunktury ma pewne przewagi nad innymi źródłami informacji. Przewagi te wynikają z wymienionych wyżej właściwości badań koniunktury, które pozwalają na szybkie diagnozowanie i dualny opis rzeczywistości gospodarczej o solidnych podstawach mikroekonomicznych. Szczególną cechą tego opisu jest jego bogactwo.

Jak wspominaliśmy, w badaniach koniunktury przedmiotem obserwacji jest znaczna liczba zmiennych. Każda z nich ma właściwą sobie dynamikę. Wśród nich znajdują się następujące zmienne:

- zmieniające się z pewnym wyprzedzeniem w stosunku do zmian cyklicznych (są to przede wszystkim: zamówienia ogółem, zamówienia eksportowe, zapasy, ceny, sytuacja ogólna gospodarki),
- zmieniające się równocześnie ze zmianami cyklicznymi (produkcja, zatrudnienie),
- zmieniające się z pewnym opóźnieniem w stosunku do zmian cyklicznych (ceny, sytuacja finansowa).

Obserwując zmiany tych wielkości poznajemy wczesne symptomy zachodzących zjawisk w określonej sekwencji. Odbierając sygnał o charakterze wy-

przedzającym, możemy go skonfrontować z kolejno docierającymi: równoczesnym i opóźnionym. W ten sposób uzyskujemy potwierdzenie obserwowanych tendencji. Jednocześnie brak potwierdzenia w niektórych przypadkach zmian w układzie sekwencyjnym może świadczyć o tym, że są to obserwacje jednostkowe, nie skutkujące zmianami tendencji rozwojowych.

Opinię o wysokiej trafności opisu gospodarki przy pomocy danych pozyskiwanych w badaniach koniunktury potwierdzają także doświadczenia historyczne. Z perspektywy minionego dziesięciolecia możemy przypomnieć, iż badania koniunktury prowadzone przez IRG SGH były wielokrotnie pierwszym sygnałem zmian tendencji rozwojowych w gospodarce polskiej. Do najbardziej spektakularnych osiągnięć zaliczyć należy chyba stwierdzenie zahamowania tendencji spadkowych w pierwszej fazie recesji transformacyjnej już w połowie 1990 roku i spowolnienia tempa wzrostu w połowie dekady.

Skoro zmienne o charakterze jakościowym dobrze opisują dynamikę zmian aktywności gospodarczej, to ich wykorzystanie może przyczynić się do zwiększenia efektywności polityki gospodarczej. Szersze wykorzystanie wyników badania koniunktury może bowiem spowodować zmniejszenie niepewności i opóźnień, jakie w sposób naturalny w polityce gospodarczej występują. Zwłaszcza obiecujące wydaje się ograniczenie w przypadku następujących źródeł opóźnień:

- skracanie czasu niezbędnego do stwierdzenia zjawiska, uzasadniającego ingerencję w gospodarkę (przyspieszenie diagnozy),
- skracanie czasu, potrzebnego do podjęcia decyzji (przyspieszenie decyzji)[4].

Zadaniem ośrodków badawczych prowadzących badania koniunktury jest wskazanie tych możliwości. Ich wykorzystanie zależy jednak od decydentów.

Pozytywne wyniki uzyskano także w badaniach własności prognostycznych danych pochodzących z badań koniunktury. Najlepszymi własnościami prognostycznymi charakteryzują się barometry koniunktury. Pewną barierą przy prognozowaniu na podstawie modeli ekonometrycznych jest jakościowy charakter danych. Powoduje to określoną komplikację narzędzi badawczych, pozwala jednak zarówno na budowanie prognoz krótkookresowych jak i określanie długookresowego trendu rozwojowego. Nie wszystkie zmienne obserwowane w testach koniunktury posiadają identyczne własności prognostyczne. Z przeprowadzonych w IRG SGH badań wynika, że najlepsze własności prognostyczne posiadają następujące zmienne:

- produkcja,
- zamówienia ogółem i eksportowe.

Nie potwierdziły się natomiast własności prognostyczne zapasów. Odmienne od oczekiwanych wyniki uzyskano także w przypadku zatrudnienia i ocen ogól-

[4] Są to tylko dwa z czterech wymienianych przez M. Friedmana źródeł opóźnień, tym niemniej poprawa w tym zakresie może mieć istotny wpływ na efektywność polityki gospodarczej.

nej sytuacji gospodarczej. Zatrudnienie zmienia się niezależnie od dynamiki produkcji. Maleje zarówno w okresach jej wzrostu, jak i spadku, co świadczy o oddziaływaniu na tą zmienną innych czynników niż tyko koniunkturalne. Z kolei oceniając sytuację gospodarczą kraju, uczestnicy badań formułują nadmiernie pesymistyczne oceny. Źródła tego pesymizmu leżą także poza sferą oddziaływania czynników o charakterze koniunkturalnym.

W badaniach zaobserwowano pewną poprawę wskazań po 1995 roku. Można to tłumaczyć postępującym dostosowywaniem podmiotów gospodarczych do działania w zmieniających się warunkach, jak i postępującą racjonalizacją ich oczekiwań.

Obserwacja zachowań uczestników działalności gospodarczej w dłuższym okresie pozwala na określenie czynników różnicujących te zachowania. Zaobserwowano na przykład, że możliwości adaptacyjne przedsiębiorstw są zróżnicowanie w przekroju własnościowym i regionalnym. Najsilniejszy wpływ czynników sezonowych widoczny jest przy analizie według grup działalności gospodarczej. Czynnikiem silnie różnicującym zachowania poszczególnych podmiotów jest ich wielkość, mierzona wielkością zatrudnienia.

Wykorzystując zatem dwa wymienione wcześniej kryteria możemy uznać badania koniunktury za bardzo skuteczne. Dodatkowo możemy wskazać, iż pozwalają one na badanie czynników określających zdolności adaptacyjne podmiotów gospodarczych.

4. Zakończenie

Obserwowany rozwój badań koniunktury w Polsce sprawia, że będziemy dysponować coraz bardziej dokładnym opisem rzeczywistości gospodarczej. To napawa optymizmem. W wielu sytuacjach bowiem odnosimy wrażenie, że badający gospodarkę czy podejmujący decyzje dotyczące istotnych spraw gospodarczych nie dysponują wystarczającym zasobem informacji. Jak wynika z badań IRG, dane gromadzone w badaniach koniunktury pozwalają na opis dynamiki zdarzeń gospodarczych. Cechami tego opisu, wyróżniającymi go spośród innych, są:

- szybkość powstawania,
- jego bogactwo, wynikające z obserwacji wielu zmiennych,
- mocne podstawy mikroekonomiczne,
- artykułowanie oczekiwań podmiotów gospodarczych, pozwalające na dualny opis działalności gospodarczej,
- porównywalność w skali międzynarodowej.

Niezależnie od bieżącego opisu zdarzeń gospodarczych dane gromadzone w badaniach koniunktury pozwalają na przewidywanie tendencji rozwojowych

gospodarki. Dobre własności prognostyczne posiadają niektóre zmienne, obserwowane bezpośrednio w testach koniunktury. Jednak mówiąc o prognozowaniu, mamy na myśli przede wszystkim barometry koniunktury i modele ekonometryczne. Zarówno w jednym, jak i drugim przypadku dobre wskazania uzyskuje się dla krótkiego i średniego okresu. Niektóre z barometrów, o charakterze wskaźników wyprzedzających, są często pierwszym sygnałem zachodzących zmian tendencji rozwojowych. Najsłabsze wyniki uzyskujemy do tej pory przy formułowaniu prognoz długookresowych.

Dzięki wymienionym własnościom danych gromadzonych w badaniach koniunktury możliwe jest analizowanie dodatkowych zależności i zachowań uczestników działalności gospodarczej. Wspomniane w referacie badania sezonowości i cykliczności, wyodrębnianie wahań koniunkturalnych czy badanie zdolności adaptacyjnych przedsiębiorstw nie wyczerpują listy możliwości. Z całą pewnością można stwierdzić, iż badania koniunktury przyczyniają się do aktualizacji pogłębiania naszej wiedzy o gospodarce. Powinno to być wystarczającym argumentem przekonującym o konieczności prowadzenia i dalszego rozwijania tych badań.

Elżbieta Adamowicz

Business conditions research and its effectiveness

Summary

Studies on business conditions have been conducted in the Institute for Economic Growth at the SGH (The Main School of Commerce) for 15 years. The analysis of such long series and their confrontation with reality makes it possible to formulate some conclusions on the effectiveness of the studies. The author distinguished leading, simultaneous and lagging variables referring to the real course of the economic phenomena. Along with economic growth and awareness of the Polish is forecast.